

Kıbrıs'ta Türkçe

Nurettin Demir

Başkent Üniversitesi

Konu

Kıbrıs ağızları (aşağıda KA) ilgi çekici özellikleriyle dil ilişkileri, dil tabakalaşması, diyalektoloji gibi alanlarda yapılacak araştırmalar açısından adeta bir laboratuvar durumundadır. Aşağıda şimdiye kadarki yayınlar ve kendi derlemelerimiz yardımıyla bu ağızlar hakkında genel bilgi verilecek, adı geçen ağızlar üzerinde yapılan incelemelerin sonuçları sunulacaktır. Amaca uygun olarak konuların ayrıntılarına fazla girilmeyecektir. KA'dan örnekler verilirken, amacımız fonetik ayrıntıları yansıtmak olmadığı için standart alfabeğe yakın, sadece fonemlerin gösterildiği bir transkripsiyon sistemi kullanılacaktır. Açıklamaları belgelemek için verilen örnekler, kaynaklar gösterilmemiş ise kendi derlemelerimizden alınmıştır.

Kıbrıs Ağızları

KA terimini, Kıbrıs'ta konuşulan ve standart dilden olduğu gibi Türkçenin geri kalan ağızlarından da belli özelliklerle ayrılan Türkçenin bütününe göstermek için kullanmaktayız. Sınırları bu şekilde çizilen KA, kendi içinde de çeşitlenmelere sahiptir. Bazı özelliklerine aşağıda işaret edeceğimiz KA'nı, Kıbrıs'ın 1571 yılında Osmanlılarca fethinden itibaren değişik tarihlerdeki göçler, sürgünler yoluyla adaya gelen Türkler konuşur. Bu ağızlar varlıklarını kendilerine özgü şartlar altında devam ettire gelmişlerdir. Türkiye sınırları içerisindeki ağızlardan farklı olarak bir adada konuşulmaktadırlar. Bir adada konuşuldukları için Türkçenin diğer varyantlarından doğal bir sınırla ayrılmışlar ve standart dilin ve/veya diğer varyantların etkisine son zamanlara kadar kapalı kalmışlardır. Yıllarca bir arada yaşadığı Rumca ve İngilizce gibi dillerle yoğun bir etkileşim içindedirler. Bu etkileşim, KA'na has biçimlerin gelişmesinde önemli bir rol oynamış olmalıdır. Bunun yanında 1974 sonrasında adaya yeni göçlerin olması, ulusal düzeyde yayın yapan özel televizyon kanallarının yaygınlaşması, adada üniversitelerin açılması sonucu her yıl belli sayıda gencin eğitim amacıyla Kıbrıs'a gelmesi gibi nedenlere bağlı olarak son yıllarda KA ile Türkçenin öteki varyantları arasındaki ilişkiler artmış, bu da adadaki Türkçede yeni çeşitlenmelere neden olmuştur.

KA Araştırmalarının Durumu

Hakkında ilk bilimsel verileri Hasan Eren'e borçlu olduğumuz KA, Türkçenin günümüzde en fazla ilgi gören ağız grubunu oluşturur. Eren, 1959 yılında adaya yapmış olduğu üç aylık bir araştırma gezisi sırasında bazı köylerden derlediği malzeme yardımıyla Kıbrıs ağzının kökeni meselesini ele almıştır (1963). Uzun bir süre bu araştırma tek olarak kalmış, sonuçları KA'yla ilgili görüşlere temel oluşturmuştur. Bunu takip eden yıllarda Türkiye'deki üniversitelerde okuyan Kıbrıslılar kendi ağzları hakkında lisans tezleri hazırlamışlardır (kaynakça için bk. Sağol 1997). Bu tezleri hazırlayanlar ileriki yıllarda da KA'yla ilgilenmeye devam etmişlerdir (bkz. örn. Gürkan 1997, Saraçoğlu 1992, Taşçı 1986). Kıbrıs'ta kurulan üniversiteler bünyesinde dille ilgili bölümlerin de açılması sonucunda adaya gelen bilim adamları dikkatlerini Kıbrıs'ta konuşulan Türkçeye yöneltmişler, böylece Kıbrıs'ta Türkçeyi konu alan yayınlarda son yıllarda dikkat çekici bir artış olmuştur. Bu çalışmalarda farklı ilgi alanları görülmektedir. Çalışmaların bazılarında standart Türkçe hareket noktası olarak alınıp KA'daki standart Türkçeden ses, biçim ve anlamca ayrılan yönler üzerinde durulmaktadır (bkz. Eren 1963, Duman 1999, 2000, Argunşah 2001). Bunun yanında KA'nın belli özelliklerinin standart Türkçeden bağımsız olarak ele alındığı çalışmalar da yapılmıştır (Demir 2002a, 2002b, 2002c, 2002d, 2002e; Duman 2000; İmer 2001; Öztürk 2000; 2001; Vancı 1990). Bu arada bir bibliyografya denemesi (Sağol 1997) ve KA ile ilgili yayınları değerlendiren bir çalışma da (Argunşah 2000) basılmıştır. Ayrıca TD'nin 614 ve sayılarında içerisinde KA hakkında popüler yazılar da yer almıştır (örn. Demir 2003, Argunşah 2003, Çelebi 2003; Duman 2003).

KA'nın Kökeni

KA'nın kökeni sorunu üzerinde duran Eren, derlemiş olduğu sözlüksel malzeme yardımıyla KA'nın oluşumunda önce Konya ve yöresi, sonra da Antalya, İçel, Alanya gibi yerlerden gelen göçlerin rol oynadığı sonucuna varmıştır (1963). Bu durum, adanın fethinden sonra Kıbrıs'a gönderilen Türk nüfus hakkındaki tarihi belgelerle de örtüşmektedir. Eren'in görüşleri başka araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir. Türkçenin ağzlarıyla ilgili dil ölçütleri esas alınarak yapılan iki sınıflandırma denemesindeki ölçütler, bu yaygın görüşü destekler niteliktedir (Kral 1980, Boeschoten 1991, 154'den; Karahan 1996). Örnek olarak Kral'ın Türkçenin ağzlarını sınıflandırırken kullandığı 18 kritere göre, Kıbrıs ağzları 3. ve 4. gruptaki ağzlarla 13 ölçütte örtüşmektedir. Bunlardan 3. grubu Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla ve Uşak illeri ağzları, 4. grubu ise Ankara, İçel, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde ve Yozgat ağzları oluşturur.

Arkaik söz varlığında, genel geçer görüşe temel oluşturan yakınlığa rağmen KA, söz varlığı da dahil olmak üzere dilin hemen hemen her alanında kendine has özelliklere sahiptir. Bu özelliklerinden hareketle KA'nın Türkçenin yerel varyantları içerisinde ayrı bir ağız grubu olarak görülmesinin uygun düşeceği

kanaatindeyiz. Başka çalışmalarımızda (2002b, 2002d, 2002e) bazılarını ayrıntılı olarak da incelemiş olduğumuz bu özelliklerden bir kısmı, sadece standart Türkçede ve ağızlarda değil Türk dünyasının hiçbir yerinde görülmezler. Adaya değişik zamanlarda gerçekleşmiş olan göç dalgaları, Kıbrıs ağızlarının ilişkide bulunduğu diller, son yıllarda standart Türkçenin değişmelerde yön gösterici etkisi, ağızların sosyal statüsü, en azından Türkiye açısından bakınca küçük de olsa bağımsız bir ülkenin konuşma dilini oluşturması gibi, dil değişmelerinde önemli olabilecek dil içi ve dil dışı etkenleri göz önüne getirince, adadaki Türkçenin bugünkü durumunun ne kadar karmaşık olduğu ve Eren'in görüşünün tarihi açıdan doğru olsa bile, KA'nın Türkçenin ağızları arasındaki bugünkü yerini açıklamaya yetmeyeceği kendiliğinden anlaşılır. 1974 sonrası gelişmeler Türkçe açısından adadaki dil durumunu daha da karmaşık hale getirmiştir. Fakat bütün karmaşıklığına rağmen gelişmeler gözümüzün önünde cereyan ettiğinden dildeki değişme sürecinin nasıl işlediğini sebep ve sonuçlarıyla birlikte tespit etmemiz mümkündür.

Kıbrıs'ta Yazı Dili - Konuşma Dili – Ağız

Yerel iz taşımamak, prestije sahip, seçilmiş ve kodlanmış, bölgeler üstü bir standart dilin gerek konuşulan gerekse yazılan varyantlarının en önemli işaretleri arasında sayılır. Elbette standart diller de bir yerel konuşma biçimine dayanabilirler; ama toplumun geneli tarafından kabul gördükten sonra, resmi ve yarı resmi ortamlarda başka bölgelerin insanları tarafından da kullanılırlar. Yazılı standartla konuşulan standart arasında önemli farklar olabilir. Ama bir üst varyant olarak belli durumlarda standart dilin kullanılması genellikle bağlayıcıdır. Standart varyant aynı zamanda yerel konuşma biçimlerindeki değişmelerde yön göstericidir.

Kıbrıs'taki standart yazı dili Türkçenin standart dil olarak geçerli olduğu herhangi bir bölgedekinden farklı değildir. Yerel ve sosyal herhangi bir iz taşımayan standart konuşma dili olarak da Kıbrıs'ta en ideal, en doğru kabul edilen ve okullar, resmi daireler, üst düzey görevler gibi standart dilin kullanılması beklenen durumlarda konuşma standardının bölgeye has özelliklere rağmen Türkiye'dekiyle örtüştüğünü, en azından bunun ulaşılmak istenen biçim olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Ancak Kıbrıs'ta yaygın olan konuşma dili, KA dediğimiz konuşma varyantlarının bütününden oluşmaktadır.

Günlük hayatta ağız kullanımı Türkiye'de de yaygındır. Ama bugün Türkçenin yerel varyantlarının prestije sahip olduğunu söylemek zordur. Özellikle standart dilin baskın olarak kendini hissettirdiği her ortamda *birincil*, yani konuşanın da farkında olduğu ağız özelliklerinin kullanılmasından kaçınılır. Kıbrıs'ta ise durum farklıdır. Yazılı bir Kıbrıs standardı yoksa da Kıbrıs ağzının değişik seviyedeki okul, resmi daire, radyo-televizyon, meclis gibi, standart dilin en üst seviyede kullanılması beklenen her türlü ortamda konuşulduğu kolayca gözlemlenebilir. Bu yönüyle Kıbrıs ağızları Türkiye içerisinde konuşulan ağızlara göre çok daha prestijli bir konuşma varyantı olarak karşımıza çıkmakta, ağızların taşıdığı olumsuz yan

anlamaların hiç birisine sahip görünmemektedir. Öyle ki ilkokul çocuklarının dil edinimiyle ilgili bir çalışma, KKTC ilkokul öğrencilerinin yazılı anlatımlarında görülen standart yazı dilinden sapmaların çoğunlukla konuşma dilinin yazı diline aktarılmasından kaynaklandığını göstermiş; konuşma dilinin yazı diline aktarılması sonucunda konuşma dilindeki ses değişmelerinin yazıda kendini gösterdiğini ortaya koymuştur (Pehlivanlı 2000: 11). Okullarda öğretmenlerin yerel ağız kullanmaları standart yazı dili eğitiminin en önemli sorunları arasında görülmektedir. Yerel konuşma standardının Kıbrıs'ta çok baskın olması, standart konuşma dili kullanımının yaygınlaşmasını engellemiştir. Sadece 1974 sonrasında adaya gelenlerin konuşmalarında KA'na has özelliklere daha az rastlanmaktadır. Ancak aşağıda göreceğimiz kimi özellikler bunların konuşmalarında da görülmektedir.

Ses Bilgisi

KA, sahip oldukları sesler açıdan Türkçenin diğer ağızlarından ayrılmazlar. Buna göre standart Türkçede de bulunan 8 ünlü (a, e, ı, i, o, ö, u, ü) yanında, Türkçenin öteki ağızlarının çoğu gibi kapalı *e* fonemine de sahiptirler. KA, aynı şekilde ünsüzler açısından da prensip olarak standart Türkçeyle örtüşürler. Ancak kimi ses olayları açısından bunlar, genel olarak Türkçeden olduğu gibi, köken olarak bağlantılı oldukları var sayılan ağızlardan da farklıdırlar.

Kıbrıs ağızlarının genelini temsil edebilecek en belirgin ses özelliği şüphesiz Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki asli veya *ayın*, *hemze* gibi harflerle gösterilen gırtlak seslerinin Türkçede uzunluk olarak algılanmasıyla ortaya çıkan ikincil uzun ünlülerin kısalmasıdır: *madem* < *ma'dem*, *lazım* < *lâzim*, *malum* < *ma'lûm*, *cami* < *câmi'* vb. Arapça ve Farsça kelimelerdeki ünlü uzunlukları kaybolurken, Türkçe kelimelerde zaman zaman ikincil olarak ortaya çıkmış uzun ünlülere rastlanmaktadır: *bâ* < *baña*, *sâ* < *saña*, *bicēz* < *birceğiz* “bir tane” gibi. Ancak KA'nda bu tür ikincil uzunluklar da pek yaygın değildir. Örnek olarak kimi ağızlarda *yapmâcân*, *beklēcek* olarak karşımıza çıkan söyleyişler burada *yapmaycam*, *bekleycek* olmaktadır.

- (1) *Bicēz gün belamı bulacam dēdi geçirmeycem dēdi.* = *ST* “Bir gün belamı bulacağım, [artık Kuzeye yolcu] geçirmeyeceğim dedi”.

KA'nın belirgin ses özellikleri arasında iki ses türemesi olayını da sayabiliriz. Bunlardan ilki, işaret zamirlerinin bulunma hali eki almaları durumunda, hal ekinden önce gelen bir /ş/ sesidir: *burasta*, *orašta*, *şurašta*. Söz konusu zamirlerin Türkiye ağızlarında böyle bir /ş/ sesi eklenmesiyle kullanıldığına dair elimizde herhangi bir bilgi olmadığı gibi şimdilik bu /ş/ sesinin nasıl ortaya çıktığı konusunda ipucu verebilecek gelişme safhalarını gösteren bir veri de bulunmamaktadır.

Ses türemesi örneklerinden ikincisini, soru ekinde sonra ortaya çıkan ve daha çok Gazimağusa bölgesinde rastlanan bir /z/ oluşturur: *yapmaz mızdı, yapma mızdı, dème mızdı, orda mızdı*. Bu türemede ilk akla gelen sebep olumsuz geniş zaman ekini örneksemedir. Ancak örneklerde de görüldüğü gibi /z/ türemesine isimlerden sonra gelen soru eklerinde de rastlanmaktadır.

Ünlü Uyumları

Kıbrıs ağızlarında hem artlık-önlük hem de düzlük-yuvarlaklık uyumu yaygındır. Öyle ki standart Türkçede ünlü uyumu dışında kalan, başka dillerden kopyalanmış kelimelerin bile uyuma bağlı olduğunu görüyoruz: *vakıt, fakır* vb. Buna karşılık standart Türkçede uyuma bağlı kullanılırken Kıbrıs ağızlarında sadece art ünlülü varyantları bulunan ekler veya edatlar da vardır. Bunlar, şart eki *-sa*, zarfîil ekleri – *(y)kan, -(X)kan* ve *-Xnca*, *ile* edatının bitişken şekli *-Xnan* ve *da* edatıdır:

(2) *Tabii ben geni güneydeykan tanırdım* = ST 'Tabii ben onu güneydeyken tanıyordum'.

(3) *Neysa geşdik oraşdan tamam dedi devam edin dedi asger. Geşdik, geçinca duyarık Memed Dayı der gorkuyu atdınız artık dedi.* = ST 'Neyse, oradan geçtik, tamam, devam edin, dedi asker. Geçtik, geçince Mehmet dayı, korkuyu attınız artık, dediğini duyuyoruz'.

(4) *Oğlan beğenmessa ne olur?* = ST 'Oğlan beğenmezse ne oluyor'.

(5) *Ertesi sabah erkenden fırınnara verirdik badadezleri, etlerinan beraber* = ST 'Ertesi sabah erkenden patatesleri etler ile fırınlara verirdik'.

(6) *Geceleyin da ışık goyardık, dolma sarardık, köfde yapardık* = ST 'Geceleyin de ışık koyar, dolma sarar, köfte yapardık'.

Morfoloji

Yapım eklerinin envanteri bakımından KA'na has biçimlerden söz etmek, şimdiki bilgilerimiz ışığında zordur. Ancak birkaç ekin KA'na özgü kullanılışları vardır. Bunlardan birisi *küçültme, sevimmileştirme* gibi işlevleri olan *-cXk* ekinin kullanım sıklığıdır.

(7) *Bêş on dane goyuncuk var* = ST 'Beş on tane koyun var'.

(8) *Gızıcık, benim gız gucağımdaydı* = ST 'Kızcağız, benim kız kucağımdaydı'.

Duman, ekin Kıbrıs ağızlarındaki bu kullanım sıklığının Türkçenin kendi içerisinde bir gelişme olduğu görüşündedir (2000). EAT dönemi eserlerinden seçtiği örneklerle bu görüşünü destekler. Ama EAT ile günümüz KA arasında uzun bir tarihi boşluk söz konusudur. Ayrıca Türkçenin diğer ağızlarında böyle bir sıklık yaygın değildir. Yeterli ayrıntı çalışması olmadan, adı geçen ek sıklığını başka bir dilin etkisine bağlamak da yanlıştır. Bu yüzden *-cXk* ekinin kullanım sıklığının nedeni KA'nın bir çok özelliği gibi, henüz araştırılmayı beklemektedir.

Yapım morfolojisinde isimden soyut isim, yer adı, alet adı gibi isim türeten *-lXk* ekinin Baf bölgesinden gelenlerin yaşadığı Akdoğan, Akıncılar bölgesi ağızlarında çokluk anlamıyla da kullanılabilmesi dikkat çekicidir. Ama bu özellik, adanın geneli için geçerli değildir.

(9) *İnsanlık da hal iyne adsan yere düşmez* = ST 'Hal o kadar kalabalık ki iğne atsan yere düşmez'.

(10) *O gadar tavuşanlık da vuramaylım bi tane* = ST 'O kadar çok tavşan var, bir tane vuramayalım mı?'

Çekim morfolojisi

KA'nı diğer ağızlardan ayıran önemli özelliklerin çoğu, çekim morfolojisinde, bilhassa da fiil çekimi morfolojisinde ortaya çıkar. Türk dilinin bilinen tarihi içerisinde fiil çekim morfolojisi isim çekimine göre çok daha karmaşık süreçlerden geçmiştir. Aynı durum KA'nda da görülür.

İsim çekimi

İsim çekim morfolojisinde az sayıda da olsa KA'na has özellik vardır. Bunların en dikkat çekici olanı bildirme eki *-dXr'*ın standart Türkçeye veya Türkçenin diğer ağızlarına oranla çok daha sık kullanılmasıdır:

(10) *Usda seni isdeller dedim telehonda dedim gene. Sor dedi gene dedi baa kimdir* = ST 'Usta telefonda seni isterler dedim ona. Sor ona dedi bana, [arayan] kim?'

(11) *Geldik köye o gün da aklımdadır abam bişirdiydi magarına tavuunan, çok eyi hatırlarım* = ST 'Köye geldiğimiz o gün aklımda, ablam tavuklu makarna pişirmiştii, çok iyi hatırlıyorum'.

Bildirme eki, standart Türkçede sonuna geldiği kelimenin anlamını kuvvetlendirebildiği gibi anlama şüphe de katabilmektedir. İşlevce, batı dillerindeki, örn. İng. "to be", Alm. "sein" fiillerinin karşılığı olabilirse de bugünkü Türkçede bir ismin yüklem olarak kullanılabilmesi için zorunlu olan bir öge değildir. *Asker(dir)*. Kıbrıs ağızlarında ise ek, standart Türkçedekinden çok daha sık olarak isim cümlelerinde yüklem sonuna gelebilmektedir. Burada bir sıklık kopyalaması söz konusu olmalıdır (kopyalama terimi ve türleriyle ilgili olarak bkz. Johanson 1992).

İsim çekimindeki bir başka dikkate değer özellik de yukarıda işaret edildiği gibi *ile* edatının $-(y)nan$, $-Xnan$ biçiminde eklenerek *araç* bildirmek için kullanılmasıdır. Ekin sonundaki ünlü, daha önce de söylendiği gibi, artlık-önlük uyumuna girmez:

(12) *E neyinane gideceyik* = ST 'E, ne ile gideceğiz?'

(13) *Körebe? Gözlerimizi bağlardık, bir mendilane gözleri bağlanır, kimi yakalanırsa o tutulur* = ST 'Körebe mi? Gözlerimizi bağlardık, bir mendil ile gözleri bağlanır, kim yakalanırsa o tutulur'.

(14) *Gara Memed dedikleri bir adamnan tanışdım* = ST 'Kara Mehmet dedikleri bir adamla tanıştım'.

İlgi hali ekinin ünlülerden sonra $-(y)Xn$ biçiminde gelebilmesi de, yukarıdakiler kadar dikkat çekmeyen, ama KA'nı aynı kökten geldiği var sayılan ağızlardan ayıran bir başka özelliktir:

(15) *Arabayın içine çekdim* = ST 'Arabanın içine çektim'.

(16) *On gün kaldım Larnakayın içinde* = ST 'Larnaka'nın içinde on gün kaldım'.

(17) *Orda okuduk birinciyi bitirdik, ikinciyin da ilk dönemini rahatlığınan okuduk* = ST 'Orada okudum. İlkokulu bitirdim, ortaokulun da ilk dönemini rahatlıkla okudum'.

Fiil Çekimi

Fiil çekiminde kullanılan iyelik kökenli kişi ekleri $-m$, $-ñ \sim n$, \emptyset , $-k$, $-ñXz$, $-LAR$, zamir kökenli kişi ekleri ise $-Xm \sim -Xn$, $-ñ \sim n \sim sXn$, \emptyset , $-Xk$, $-sXñXz$, $-LAR$ biçimindedir. Aşağıdaki kalıplarda da göreceğimiz gibi kişi eklerindeki bu gelişmelere Türkçenin başka ağızlarında da rastlanır. Asıl KA'na has özellikler ise kiplerde, özellikle de kiplerin kullanılmasında kendini gösterir. Kip eklerinin neredeyse hepsi biçimsel, ama daha da önemlisi anlamsal bir takım farklılıklara sahiptirler.

Şimdiki Zaman – Gelecek Zaman

Türkçenin tarihi dönemlerinde olduğu gibi şimdiki zamanın geniş zaman ekleriyle ifade edilmesi; bir başka deyişle yeni şimdiki zaman eklerinin gelişmemiş olması, fiil morfolojisinde Kıbrıs ağızlarının en dikkat çekici yönlerinin başında gelir. Buna göre *çalışırık*, ST'de *çalışıyoruz* veya *çalışırsız*'a karşılık olabilmektedir.

Şimdiki zaman işlevini de hala üzerinde taşıyan geniş zaman eklerinin KA'ndaki çekim kalıbı şöyledir:

Yap-ar-ım / yapar-ın yap-ar-ık

Yap-a-ñ/yap-a-n *yap-ar-siñiz*
Yap-ar *yap-al-lar*

Olumsuz

Yapma-m *Yapma-y-ız*
Yapma-ñ *Yapmaz-siñiz*
Yapmaz *Yapmaz-lar*

Verilen çekim kalıbında da görüldüğü gibi geniş zaman ekleri, olumsuz çekimde biçimce standart Türkçeden ayrılmazlar; ekler burada *-Ar*, *-(X)r* şeklindedir. Sadece 2. teklikte olumlu fiillerde ekteki /r/, olumsuz fiilde ise /z/ sesi düşmüştür. Kişileri gösteren eklerin 2. teklik ve 1. çokluk kişide sırasıyla *-n* ve *-Xk* olması veya 1. teklikte *-Xn* biçiminin de görülmesine diğer ağızlarda da rastlanır. Ayrıca 3. çokluk kişide /r/ sesiyle biten fiillerde, gene ağızların büyük bir bölümünde olduğu gibi, gerileyici benzeşme ile *-rl-* > *-ll-* değişmesi ortaya çıkar: *yap-ar-lar* > *yap-al-lar*.

Verilen yapısal farklar bir yana, ekte KA'na has olan asıl durum işlevde ortaya çıkmaktadır. Buna göre, geniş zaman eki olarak bilinen *-(X)r*, *-Ar* bu ağızlarda, eskiden taşımakta olduğu şimdiki zaman işlevini bugün de yerine getirmektedir. Aşağıdaki ilk cümlede *-(X)r*, *-Ar*, *ederik*, *gelirim*, *alırık*, *giderik* örneklerinde geniş zaman, sonraki cümlelerdeki *yazar*, *gelirim*, *gelir*'de ise şimdiki zaman işleviyle kullanılır. *Bakiñ* ve *bakdım* da o anda görülen noktada fiilin gösterdiği oluşun gerçekleşmekte olduğuna işaret eder:

(18) *Saat bir buçukda işden paydoz ederik. İki buçukda gelirim köye. Bizim yaz gış hep aynıdır. Her gün altı buçuk yediye çeyrek gala iş alırık. Altı buçukda giderik iş yerine.* = ST 'Saat bir buçukta işten paydos ederiz. İki buçukta köye gelirim. Bizim yaz kış hep aynı. Her gün altı buçuk yediye çeyrek kala iş alırız. Altı buçukta iş yerine gideriz'.

(19) *Ben İskeledeyim dedim. İşden gelirim aha bakiñ otomobilin üsdünde yazılar yazar dedim, işden gelirim falan dedim ben.* = ST 'Ben İskele'deyim, İşten geliyorum, işte bakın otomobilin üstünde yazılar yazıyor, işten geliyorum falan dedim ben'.

(20) *Bakdım aynadan iki dane ışık gelir arkadan Leymosun'dan taraf.* = ST 'Aynadan baktım. Arkadan, Limasol tarafından iki tane ışık geliyor'.

KA'nda şimdiki zaman – geniş zaman ayrımının olmaması ve yeni *-Xyor* ekinin varyantlarının az kullanılması, bu ekin tarihi gelişimiyle yakından ilgili olmalıdır. KA Anadolu'daki köklerinden ayrıldığı zaman şimdiki zaman yenilenmesinin ilgili ağızlarda sonuçlanmamış olduğunu düşünmek mümkündür.

Yeni bir şimdiki zaman ekine ihtiyaç duyulmamasında KA'nın bir arada yaşadığı Rumcada böyle bir ayrımının olmaması da etkili olmuş olabilir (KA'da şimdiki zamanla ilgili daha geniş bilgi için bk. Demir 2002g). Gerçi KA'da seyrek olarak *-Xyor* biçimine de rastlanmaktadır; ama 21. örnekte de görüldüğü gibi bunların bir kısmının standart Türkçenin etkisiyle ortaya çıkan yeni gelişmeler olduğu açıktır. *bilemeyoruk* gibi örnekler ise KA'nda şimdiki zaman eki yenilenmesinin başladığını ancak gelişmediğini düşündürmektedir.

(21) *Usda dedi baa nere gidiyoñ dedi baa, dedim gene asger gelir arkadan usda dedim gene. Rum asgeri gelir dedim, bak gene dedim, ilgilen dedim gene, sokuldum içeri ben. Torbaynan beraber godum urubaları çıkdım. Deyiyor asger usdaya düdük çalarık diyor ne durmadı arabañız diyor.* = ST 'Usta bana nereye gidiyorsun dedi. Ona arkadan asker geliyor usta dedim, Rum askeri geliyor, bak ilgilen dedim ona. İçeri gittim. Elbiseleri torbayla birlikte koyup çıktım. Asker ustaya, düdük çalıyoruz, arabanız niye durmadı diyor'.

Dolaylılık – Geçmiş Zaman

Kıbrıs ağızlarının fiil morfolojisinde ilk bakışta pek göze batmayan, ancak Kıbrıs ağızlarının geneli için geçerli olan özelliklerden birisi de *-mXş* ekinin seyrek kullanılması, daha doğrusu dolaylılık ifadesinin gelişmemiş olmasıdır:

(22) *Birisi atıldı dedi, Vuda guyusunda bir deve geberdi.* = ST 'Birisi atıldı ve Vuda kuyusunda bir deve gebermiş dedi'.

(23) *Adam da gorgdu o şeyden sora, vurma olayından sora, döndü geldi evine yatdı. Az saat çok saat soñura /.../ iki gişi geldi /.../ Gak gèdelim dedi da sen bir adam vurduñ. Muakeme èdeceyik seni.* = ST 'Adam o vurma olayından sonra korkmuş, dönmüş gelmiş evine yatmış. Bir müddet sonra /.../ iki kişi gelmiş /.../. Kalk gidelim, sen bir adam vurmuşsun, seni yargılayacağız, demiş'.

(24) *E nedir o dabanca, kim goydu oraya? Uzandım bagdım dabanca yog. Meyer arabaniñ glajıynan isdobunu gördüler bunnar, kölge akseddi döşemeye, dabanca bellediler.* 'E, o tabanca nedir, kim koydu oraya. Uzandım baktım tabanca yok? Meğer bunlar arabanın debrejiyle firenini görmüşler, döşemeye gölge aksettiği için tabanca sanmışlar'.

Örneklerimizde de görüldüğü gibi *-mXş* ekinin eksikliğine paralel olarak *-dX* ekinin işlev alanında da bir genişleme söz konusudur. Buna göre *-dX*, Türkçenin diğer ağızlarında pek rastlanmayan bir şekilde *dolaylılık*, aktarılan bilginin duyma, iştirme, genel tecrübelerden hareketle çıkarsama vb. yollarla dolaylı olarak edinildiğini anlatmak için de kullanılmaktadır (Trabzon ağızlarındaki benzer durum için bkz. Brendemoen 1996, 199 vd.).

Gelecek Zaman

KA'nın diğer kip eklerinde de ayrıntılı olarak incelenmeyi bekleyen farklılıklar vardır. Şart ekinin, ön ünlülü varyantının olmadığına ve yalnızca art ünlülü *-sa* olarak kullanıldığına yukarıda işaret edilmişti. Gelecek zaman eklerinde de işlevden çok şekilce bir farklılık vardır. Aşağıdaki çekim kalıbında 1. ve 2. teklik kişi ile 1. çokluk kişi çekiminde KA'na has biçimler kullanılmaktadır. Özellikle 1. kişilerdeki kullanılışlar KA için tipiktirler.

<i>yapacayım</i>	<i>yapacayık</i>
<i>yapacañ ~ yapacan</i>	<i>yapacaksıñız</i>
<i>yapacak</i>	<i>yapacaklar</i>

Diğer Ekler

Gereklilik eki olarak bilinen *-mAll* KA'da kullanılmamaktadır. Bu ekin taşıdığı anlam, aşağıda da göreceğimiz gibi *lazım, lüzum* biçimleriyle tasviri olarak verilmektedir. Emir-istek için kullanılan *-AyIm, -AsIn, -sXn, -Allm, -AsXñXz, -sXnnAr* ekleri aynı zamanda bağımlı cümleler kurmak için kullanılabilir. Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi sağa dallanan ve genellikle ana cümlenin ögesi olarak kullanılan bağımlı cümlelerin yüklemeleri emir-istek eklerinden birisini almaktadır:

(25) *Usda ben çabalarım gaçayım gideyim kuzeye* = ST 'Usta ben kuzeye kaçıp gitmeye çabalıyorum'.

(26) *Ben isderdim o sanatı da öğreneyim* = ST 'Ben o sanatı da öğrenmek istiyordum'.

(27) *Gorkarım dedi bu saatda gideyim Duzlaya dedi* = ST 'Bu saatte Tuzlaya gitmeye korkarım, dedi'.

Söz Dizimi

KA'nın standart Türkçeden en fazla ayrıldığı alan söz dizimidir. Standart Türkçede eklerle ifade edilen kimi hususlar KA'da ağırlıklı olarak tasviri biçimde dile getirilirler. Bunların ayrıntıları ve incelikleri üzerinde durmamız bu çalışma çerçevesinde mümkün değildir. Aşağıda sadece çok belirgin birkaç örneğe işaret etmekle yetineceğiz.

İstek

Söz dizimi alanında en göze batan özelliklerden birisi istek cümlelerin yapısıdır. İstek cümleleri Türkçede -*mA(k)* (+ iyelik) + *iste-* ile ifade edilir: *Gitmek istiyorum*. Bu işleviyle *iste-* fiilinin bir yardımcı fiil olarak alınıp alınmayacağı tartışmalıdır, ama bu bizim konumuzun dışındadır. KA'da ise istek tamamıyla Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi çekimli *iste-* fiilinden sonra isteneni gösteren bağımlı cümlecğin getirilmesiyle yapılır. Burada ikinci fiil emir-istek eklerinden uygun olanı alır. Öznenin aynı veya farklı olmasına göre istek ifade eden cümlelerin çekim kalıbı aşağıdadır (konuyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Demir 2003:).

Özneler aynı ise	Özneler farklı ise
1. P. Sg. <i>İsderim gideyim</i>	<i>isder gideyim</i>
2. P. Sg. <i>İsdeñ gidesiñ</i>	<i>isder gidesin</i>
3. P. Sg. <i>İsder gidsin</i>	<i>isder gidsin</i>
1. P. Pl. <i>İsderik gidelim</i>	<i>isder gidesiñ</i>
2. P. Pl. <i>İsdersiniz gidesiñiz</i>	<i>isder gidesiñiz</i>
3. P. Pl. <i>İsdeller gidsinner</i>	<i>isder gidsinner</i>

(28) *İstedi okula gidsin.* = ST 'Okula gitmek istedi'.

(29) *Böyük kızımı isder yollasın.* = ST 'Büyük kızını yollamak istiyor'.

(30) *İsder alayım bir arabacık gendine* = ST 'Ona bir araba almamı istiyor'.

Gereklilik

KA'nın söz dizimi özelliklerinden birisi de yukarıda da işaret edildiği gibi gerekliliğin ifadesinde ortaya çıkar. Standart Türkçede *-mAlI* ekiyle ya da *-mA* + iyelik + *gerek/lazım* veya *-mAk gerek/lazım* ile ifade edilebilen gereklilik, Kıbrıs ağızlarında *lazım/lüzum* + fiil+emir-istek ekiyle dile getirilmektedir.

(31) *Lüzum gideyim* = ST 'Gitmem lazım'.

(32) *Bu arada tabii dönünca da geldim yukarı, lazım bisikleti alayım da gideyim aşşaa ben tekrar.* = ST 'Bu arada tabi dönünce yukarı geldim, bisikleti alıp da aşağı tekrar gitmem lazım'.

(33) *Lazım anlasın benim Türk oldu:mu* = ST 'Benim Türk olduğumu anlamalı'.

(34) *Lazım gidelim eve da yemek yeylim* = ST 'Eve gidip yemek yemeliyiz'.

İlgi Zamirleriyle Bağımlı Cümleler

İlgi zamirlerine sahip olması KA'nın bir başka önemli söz dizimi özelliğini oluşturur. İlgili zamiri olarak *şu*, *o şu*, *o su*, *hani* ve eski tarihli derlemelerde *ki* kullanılır. Bunları alan bağımlı cümleler baş öğelerinden sonra gelirler ve işlevce Türkçe bağımlılaştırma tipine göre sıfatfiillerle kurulan ve baş öğelerinden önce bulunan cümle tipleri gibidirler (ayrıntılar için bk. Demir 2002e).

(35) *Mesela anamın duyduğu bişey vardı, Baflılarınan ilgili, annadsın. Çocuk şu vürmuş gendine bişeyler vardı hatırlaň anne?* = ST 'Mesela annemin duyduğu bir şey vardı, Baflılarla ilgili, [onu] anlatsın. Kendine bir şeyler vuran çocuğu hatırlıyor musun, anne?'

(36) *Söyle şu aradım gendini* = ST 'Onu aradığımı söyle'.

(37) *O gelin ki aldıň hiş yaramaz* (Gürkan 1997, 148) = ST 'Aldığım o gelin hiç yaramaz'.

Hazır ile yaklaşma ifadesi

Bir şeyin *az daha olacak olması* anlamındaki *yaklaşmanın* standart Türkçede olduğu gibi *yaz-* ile veya *neredeysel*, *az kalsın*, *az kaldı*, *az daha* gibi kalıplarla değil de *hazır* + fiil + emir-istek eki ile yapılması KA'nın ilgi çekici bir başka özelliğidir:

(38) *Hazır öleyim* = ST 'Az kalsın ölüyordum'.

(39) *Ateş hazır Osmanıň gözüne gidsin* = ST 'Ateş az kalsın Osman'ın gözüne gidiyordu'.

-(X)mXş'ın Yerinin Değişkenliği

Başka bir çalışmamızda ayrıntılı olarak ele aldığımız gibi, Kıbrıs ağızlarında isimlere gelip *dolaylılık* bildiren *-(X)mXş* şeklinin cümle içindeki yeri değişebilmektedir (ayrıntılar için bkz. Demir 2002b). Buradaki tek sınırlama, *-(X)mXş* almış isim unsurunun cümlenin sonunda bulunmamasıdır. Bu değişkenliğin işlevsel bir nedeni de olduğu aynı çalışmada ortaya konulmuştur. Buna göre, *-(X)mXş*'in yerindeki oynaklık, cümledeki önemli/yeni bilgiyi vurgulamaya yöneliktir: Başında kullanıldığı zaman cümleye "güya, söylediğine göre, öyle söylüyor ama inanma" gibi anlamlar katar. Diğer durumlarda *-(X)mXş*, önemli/yeni bilgiyi taşıyan kelimeden hemen sonra gelmektedir:

(39a) *Miş Ahmet okula gitmeyecek yarın* = ST '[Güya / söylediğine göre] Ahmet yarın okula gitmeyecekmiş'.

(39b) *Ahmetmiş okula gitmeyecek yarın* = ST ‘Yarın okula *Ahmet* gitmeyecekmiş’.

(39c) *Ahmet okulamış gitmeyecek yarın* = ST ‘Ahmet yarın *okula* gitmeyecekmiş’.

(39d) *Ahmet yarınmış okula gitmeyecek* = ST ‘Ahmet okula *yarın* gitmeyecekmiş’.

İşaret zamiri *gendi*

Standart Türkçede dönüşlülük zamiri işlevi gören *kendi* KA'nda çeşitli varyantlarıyla işaret zamiri olarak kullanılır. Bu durum KA'nı Türkçenin diğer ağızlarından ayıran önemli bir başka sözdizimi özelliğini oluşturur (bkz. Öztürk 2001):

(40) *Sen kızım gir yıkan dedi gendine.* = ST ‘Kızım, sen girip yıkan dedi ona’.

(41) *Bu defa imam bir mektup yazar kızın babasına, senin kızın dedi gendine, kötülük yapar* = ST ‘Bu defa imam kızın babasına bir mektup yazar, senin kızın dermiş ona, kötülük yapıyor’.

İlk bakışta dönüşlülük ile işaret zamirinin karışabileceği fikri akla gelebilir. Ama bu zamirin standart Türkçedeki asıl işlevi olan dönüşlülük, KA'nda *gendi gendini*, *gendi gendine* gibi *gendi*'nin tekrarıyla ifade edilmekte, *gendi* tek başına dönüşlülük için kullanılmamaktadır.

Yok ile olumsuzluk

Fiillerde olumsuzluk, KA'nda da genel olarak *-mA* ile yapılırken, emir 2. kişilerde olumsuzluk fiilden önce gelen *yok* edatı ile kurulur:

(42) *Terlikinan girilir, yok giresin potinciklerinan* = ST ‘Terlikle girilir, ayakkabıyla girilmez’.

(43) *Yok gidesiñ eve da yalıñız sıkılasıñ* = ST ‘Eve gidip de yalnız sıkılmayasın’.

Soru

Evet/hayır cevabı istenen soru cümlelerinin eksiz yapılması da KA'nı standart Türkçeden ve diğer ağızlardan ayıran bir başka önemli özelliktir. Bilindiği gibi bu tür sorular Standart Türkçede *mX* soru ekiyle kurulur. KA'da ise evet/hayır soruları vurgu ile oluşturulmaktadır (Kıbrıs ağızlarında vurgu hakkında bk. Çelebi 2002).

(44) *GelDİN* = ST Geldin mi?

(45) *Annen evdeDİR* = ST Annen evde mi? = ST 'Annen evde mi?'

(46) *Burda oynanan çelik çomak oyunu giBİ?* = ST 'Burada oynanan çelik çomak oyunu gibi mi?'

Sorunun vurguyla ifadesi, mesela Doğu Anadolu ağızlarında ve Azeri Türkçesinde de karşımıza çıkar. Ancak Kıbrıs ağızlarındaki vurgulama biçimi bunlardan farklıdır. Kıbrıs ağızlarında vurgulu hece, mesela Azericede olduğu gibi uzatılmaz. Ancak konunun ayrıntısına bu çalışma çerçevesinde girmemiz mümkün değildir (ayrıntılar için bkz. İmer 2001, Çelebi 2002).

Sonuç

Yukarıda verilen özellikleri çoğaltılabilir, az veya çok oranda Kıbrıs ağızını temsil edebilecek başka örnekler kolayca bulunabilir. Ama yapılan bunca çalışmaya rağmen Kıbrıs ağızlarına bir çok özellik hakkındaki bilgilerimiz henüz genel tespitlerden öteye geçmiş değildir. KA'ndaki gelişmelerin bazılarının arkasında nedenlerini şimdilik iyi bilmediğimiz son derece karmaşık süreçler olmalıdır. Bir kısmı, muhtemeldir ki, bir arada yaşadığı başka dillerin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Çünkü özelliklerden bir bölümünü Türkçenin kendi içerisindeki bir gelişme olarak açıklamak, ne standart Türkçede ne de Kıbrıs ağızlarının oluşumuna katkısı bulunan ağızlarda bu tür eğilimlere rastlanmadığı için, zordur. Ancak standart Türkçeden her sapmayı, KA'na özgü her öğeyi başta Yunanca olmak üzere yabancı kaynaklı görmek de en azından yeterli ayrıntı çalışması yapılmadığı sürece aceleci bir yaklaşım olur. KA, Türkçenin geri kalanından koptuğu sırada var olan, Anadolu ağızlarında daha sonraki yüzyıllarda değişmiş bazı özellikleri korunmuş olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Kaynaklar

- Argunşah, Mustafa (2000). "Kıbrıs Ağızıyla İlgili Yayımlanmış Çalışmalara Eleştirel Bir Bakış." *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*. Yay. Haz.: Bozkurt, İsmail. Gazimağosa. S. 65-79.
- Argunşah, Mustafa (2001). "Kıbrıs Ağızında Ünlü Değişmeleri". *İlmi Araştırmalar* 11, 7-27.
- Argunşah, Mustafa (2003). "Yaşayan Kıbrıs Türk Ağızı". *Türk Dili* 614/Şubat 2003, 193-203.
- Bernt, Brendemoen (1969). "Doğu Karadeniz Ağızlarındaki -mİş'li Geçmiş Zaman Üzerine Bir Not." 3. *Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1966*, 199-206. Ankara.
- Boeschoten, H., 1991. "Aspects of Language Variation." *Turkish Linguistics Today*. H. Boeschoten/L. Verhoeven [Yay.], Leiden. S. 150-193.

- Çelebi, Nazmiye (2002). *Kıbrıs Ağzında Ezgi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DAÜ.
- Çelebi, Nazmiye (2003). “Kıbrıs Ağzıları ve Dil Etkileşimi”. *Türk Dili* 616, Nisan 2003, 394-398.
- Demir, Nurettin (2002a). “Kıbrıs Ağzıları Üzerine Notlar.” *Lars Johanson Armağanı*. Ankara. S. 100-110.
- Demir, Nurettin (2002b). “Kıbrıs Ağzılarında *imiş* Hakkında”, *Bilig* 23/Güz, 129-139.
- Demir, Nurettin (2002c). “Ağız Terimi Üzerine.” *Türkbilig* 4, 105-116.
- Demir, Nurettin (2002d) “‘Wollen’ in Zyperntürkisch.” *Mediterranean Language Review* 14, 9-20.
- Demir, Nurettin (2002e) “Zur Sprachkontakt in Nordzypem”. 5. *Deutsche Turkologenkongferenz*, 3-7 Ekim 2002, Mainz. [baskıda]
- Demir, Nurettin (2003). “Kıbrıs Ağı Üzerine Çeşitlemeler”. *Türk Dili* 614/Şubat 2003, 203-208.
- Duman, Musa (1999). “Kıbrıs Ağı Üzerine Bazı Notlar”. *İlmi Araştırmalar* 8. S. 115-130.
- Duman, Musa (2000). “Kıbrıs Ağızının Morfolojik Kaynakları: +cık Küçültme Ekinin Kullanımı.” *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*. Yay. Haz.: Bozkurt, İsmail. Gazimağosa. S. 15-25.
- Duman Musa (2003). “Kıbrıs İle Anadolu Arasındaki Fark”. *Türk Dili* 616, Nisan 2003, 386-393.
- Eren, Hasan 1964. “Kıbrıs’ta Türkler ve Türk Dili.” *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler* 1963. TDK Yayınları: 233, Ankara. 37-50.
- Gürkan, Ali (1997). *Kıbrıs Ağzında Edatlar Bağlaçlar ve Ünlemlerin Kullanım Özellikleri*. Ankara.
- İmer, K., (2001). “Kıbrıs Ağzında Tümce Sonu Perde Değişimleri”, XV. Dilbilim Kurultayı, Yıldız Teknik Üniversitesi. İstanbul. S. 45-54.
- Karahan, Leyla, 1996. *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara.
- Kral, Piet, 1980. *De in Turkije gesproken Turkse dialekten met een overzicht van de verwantschapstermen in Turkije*. [yayımlanmamış M. A. Thesis, Leyde University.]
- Öztürk, Rıdvan (2000). “Kıbrıs Ağızının Kelime Hazinesindeki Değişmeler”. Üçüncü Uluslar arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 13-17 Kasım 2000, Doğu Akdeniz Ünviersitesi, Gazimağusa (yayıma hazırlayan: İsmail Bozkurt). C. 2, 27-45.
- Öztürk, Rıdvan (2001): “Kıbrıs Ağzında Dönüşlülük.” *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, (2001). (= Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Bişkek.) S. 103-109.

- Öztürk, Rıdvan (2003). "Dil Erimesi, Kimlik Erimesi ve Kıbrıs". *Türk Dili* 614/Şubat 2003, 209-219.
- Pehlivan, Ahmet (2000). "KKTC İlkokul Öğrencilerinin Yazılı Anlatımlarında Görülen Kıbrıs Ağzına Ait Sesbilimsel Özellikler." *Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*. Yay. Haz.:Bozkurt, İsmail. Gazimağosa. S. 1-13
- Sağol, Gülden (1997). "Kıbrıs Ağzı Üzerinde Yapılan Çalışmalar." *Bir* 8, 99-106.
- Saracoğlu, Erdoğan 1992. *Kıbrıs Ağzı. Sesbilgisi Özellikleri, Metin Derlemeleri-Sözlük*. Ankara.
- Scharlipp, Wolfgang-E. (1999). "Zur Syntax der türkischen Dialekten Zyperns". In: *Materialia Turcica*, Band 20, 1-10.
- Taşçı, Yıldıran. (1986). *Kıbrıs Ağzı Dil Özellikleri*. Lefkoşa: Akar Yayıncılık.
- Yorgancıoğlu, Oğuz (1998). *Masallar*. Mağusa.
- Vancı, Ülker 1990. "Kıbrıs Ağzının Ses, Yapı ve İfade Özellikleri." *IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri*. 17-18 Mayıs 1990. Yay.: A. Sumru Özsoy, Hikmet Sebüktekin. BİÜ Yayınları, 243-256.